

Daiva Krištopaitienė

KRISTIJONO DONELAIČIO RAŠTŲ LEKSIKA IR JOS REDAGAVIMAS

Kristijono Donelaičio raštų leksika – turbūt daugiausia dėmesio sulaukusi jo kalbos sritis. Poeto žodyno turtingumas atveria neribotas galimybes jos tyrinėjimams ir interpretacijoms. Literatūrologai, kalbininkai, žvelgdami skirtingais aspektais, bandė įminti Donelaičio kalbos meninės įtaigos paslaptį¹. Šiame straipsnyje ne tik dar kartą aptariami būdingiausi poeto leksikos bruožai, bet ir keliamos jos redagavimo problemos: parodoma, kaip leksika pateikiama Donelaičio raštų leidimuose², kaip leidejams pavyko išlaikyti jos autentiškumą; taip pat išryškinamas vienu ar kitų leksinių ypatybių traktavimas skirtinguose leidimuose.

DONELAIČIO LEKSIKOS BRUOŽAI

Donelaičio leksikos pagrindas yra gyvas liaudies žodis. Tai lemia būdingiausią jos bruožą – paprastumą ir vaizdingumą. Donelaitis rašė savo gimtąją Mažosios Lietuvos (Rytų Prūsijos) tarme, artima vakarų aukštaičių kauniškių tarmei. Taigi ji ir tapo svarbiausiu poeto žodyno šaltiniu. „Jis nekalė kaip kai kurie ankstesnieji ar vėlesnieji lietuvių rašytojai nei įmantrių naujų žodžių, nei pretenzingų frazeologizmų, bet savo gimtojo krašto žmonių kalboje surado daugybę gy-

¹ Jonas Kabelka, *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis, 1964; Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 2: *Recenzijos, paskaitos, sumanymai*, paruošė Juozas Girdzi-jauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 213, 228–232; Jonas Stoskeliūnas, „Donelaičio „Metų“ stilius“, in: *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, sudarė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1990, p. 353–378; Elvyra Bukevičiūtė, „Keletas pastabų apie K. Donelaičio raštų frazeologiją“, in: *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė ir redagavo Leonas Gineitis, Algis Samulionis, Vilnius: Vaga, 1993, p. 113–118.

² Donelaičio raštų leidimų bibliografinius aprašus pateikiame straipsnio pabaigoje.

³ Jonas Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, 2-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 147.

vų ir labai raiškių žodžių junginių tiek gamtai, tiek savo mylimų būru darbams, vargams ir džiaugsmams apdainuoti.“³

Donelaičio raštų žodyno sudarytojas Jonas Kabelka pastebi, kad poeto kūrybinių žodynų „nėra per daug gausus“ – vartojama apie 3100 žodžių, t.y. daugiau kaip, pavyzdžiui, Merkelio Petkevičiaus iš lenkų kalbos verstame katekizme (Vilnius, 1598; pastarajame yra apie 2300 žodžių⁴). Šiuo atžvilgiu Donelaičio žodyną dabar nesunku palyginti ir su kai kuriais kitais senosios lietuvių raštijos paminklais. Dominyko Urbo sudarytame Martyno Mažvydo raštų žodyne⁵ randame 2714 antraštinių žodžių (atskirai pateikiami *nomina propria* – daugiausia bibliiniai asmenvardžiai ir vietovardžiai). Beje, nurodytas skaičius dar sumažėtų beveik iki 2500 atmetus antraštiniais žodžiais pateiktus fonetinius ir morfologinius variantus su nuoroda žr. (= žiūrėk) į pagrindinę laikomą kurią nors formą, pvz.: *atgalias* žr. *atgalios*, *bralis* žr. *brolis*, *kensti* žr. *kęsti*, *tranksmas* žr. *trenksmas*, *svietskas* žr. *svieckas*, *hūkis* žr. *ūkis*, *gelbėtajis* žr. *gelbėtojas*. Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmo žodžių formų rodyklė⁶ sudaro apie 1700 antraštinių pozicijų (be tikrinių bibliinių žodžių, kurių čia nedaug). Taigi matome, kad Donelaičio kūriniai savo žodingumu gerokai prašoka minėtų jo pirmtakų religinius leidinius.

Vienas svarbiausių Donelaičio leksikos gyvumo šaltinių yra vadinamieji vaizdiniai veiksmažodžiai. Jonas Kabelka išskiria veiksmažodžius, sukeliančius judesio ir regimus vaizdus (pvz.: *apjekti*, *atsidvesti*, *atsivilkinti*, *brinkinti*, *burzdėti*, *drėbti*, *įmurti*, *kumpsoti*, *makaluoti*, *nupliekti*, *pasitursinti*, *vėpsoti*, *žergti* ir kt.), girdimus vaizdus (*barškinti*, *birbinti*, *čirškinti*, *girgžterti*, *krūnėti*, *paukštėti*, *tralalauti*, *vapėti* ir kt.), iteratyvinius bei deminutyvinius veiksmažodžius (*bėginėti*, *dabinėti*, *dūkinėti*, *klydinėti*, *trūsinėti* ir pan.), poetui labai būdingą dviejų veiksmažodžių vartojimą greta⁷, pvz.: *Ponai ke i k d a m i r è k i a* Pl 218; [...] *Boba wiff l e k k ū d a m a b è g a* Pl 317; [...] *kurs wiff f 3 o k i n è d a m s n u t w e r r i a* Darbus Vd 12; *Wei, laukų sklypai wisur s k e n d è d a m i m a u d o s / O lytus žmonėms t e s z k è d a m s n u g a r a s k a l b i a* Rg 18, 19.

⁴ Jonas Kabelka, *op. cit.*, p.12. – Iš tikrųjų šiame leidinyje pateiktame Donelaičio raštų žodyne antraštinių žodžių yra daugiau – 3278.

⁵ Žr. Dominykas Urbas, *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

⁶ Žr. Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas, parengė Vida Jakštienė, Jonas Palionis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 627–748.

⁷ Žr.: Jonas Kabelka, *op. cit.*, p. 13–15. Toliau cituojant išretinta mūsų.

Be nepaprasto dinamiškumo poeto kalbai suteikiančių veiksmažodžių (jie sudaro apie 40,3% jo kūrinuose pavartotų žodžių skaičiaus), Donelaičio leksikoje gausu ir kitų liaudiškai raiškių kalbos dalių. Tai niekinamosios reikšmės daiktavardžiai (*apjakėlis, didpilvis, išputėlis, kardpalaikis, nenaudas, ponpalaikis, slunkius, supuvėlė, utėlius* ir kt.), būdvardžiai irrieveiksmiai, kurių vaizdingumas ir ekspresyvumas ypač išryškėja žodžių junginiuose⁸ (pavyzdžiui, *Ir fu Nagais kum pa is sawo Weidą wiffą judraškė* Pl 231; *Su Kurpalium' taw per ram bę Nu garą fiekė* Pl 266; *Tikt dywai žiurėt, kaipo barzdoti puszyna i / Su sawo kũdais garbanotais wisur pasirodo* Žr 40,41; *Ir daug prakaito [...]/ Dirbdami nu karsztu weidelių musu nuszlüstėm* Žr 650, 651; *Ir isz kiaulstaldzo pilwũtas* („gausias“ – D.K.) *dowanas kopiai* Ag 29; *Ney Sidabras gyw's Stikle mudrey* („judriai, smagiai“ – D.K.) *f3okinėja* Pl 295; *Taip ifžtaręs jis, Kuleis* („smarkiai, greitai“ – D.K.) *pro Durris if3f3oko* Vd 148; *O pauksztelei su dainoms ankstata y* („siauroje vietoje“ – D.K.) *pasislėpė* Rg 53.

Donelaitis savo kūrinuose vartoja labai daug sinonimų, palyginių, metaforų, metonimijų, hiperbolių bei kitokių tropų⁹. Šios meninės priemonės ir daro poeto kalbą tokią vaizdingą ir turtingą, nors apskritai jo leksika gana paprasta. Tačiau ji nėra vienalytė. Donelaitis kūrė prieš kelis šimtus metų – tuomet, kai vieninga lietuvių bendrinė kalba dar tik formavosi. Natūralu, kad poeto žodyne yra mums jau nežinomu, neįprastu, dabartinėje bendrinėje kalboje nevarojamų žodžių. Tai dialektizmai, kurie Donelaičio leksikoje labai dažni. Kabelka išskiria šiuos dialektizmus¹⁰: fonetinius (pavyzdžiui, *aužuolas, ben, biedžius, daglas, dagutas, didei, namėj, nės, nėsa, nu* „nuo“, *pagrata, pri* „prie“, *surbti, tikt* „tik“, *tuo* „tuo“, *trūsas* ir kt.), morfologinius (pavyzdžiui, *alučius, amžis, galvijis, girė, gyvolis, kanklys, katrul* „į kurią pusę“, *krepšas, kruopas, lėlytė, morkas, ponatis, priimkie, skrynė, vaikesčias, vyriausis* ir kt.) ir leksinius (pavyzdžiui, *apjuokas, atpenč* „atgal“, *bažmas* „daugybė“, *bjaurėstis, įmurti, keikestis, luinas* „be ragų“, *moma, nenaudas, nusivirti, pamota* „pamatas“, *paderėti* „mėgti, sugebėti“, *repukas, stekenti* „skersti“, *tytveik* „labai“ ir kt.). Kadangi leksikos ir fonetikos reiškiniai yra labai susiję, čia bus ptiarti ir kai kurie fonetiniai dialektizmai bei jų pakaitalai Donelaičio raštų leidimuose¹¹.

⁸ Žr.: Jonas Palionis, *op.cit.*, p. 148.

⁹ Plačiau apie tai žr.: Jonas Kabelka, *op. cit.*, p. 15–19.

¹⁰ Plg. *ibidem*, p. 20–21.

¹¹ Dėl kitų fonetinių dialektizmų ir jų redagavimo plačiau žr.: Daiva Krištopaitienė, „K. Donelaičio raštų fonetikos redagavimas“, in: *Lituanistika*, 2004, Nr. 2 (58), p. 39–49.

Žymiai mažiau Donelaičio raštuose yra archaizmų. Morfologiniams archaizmams priklauso: tariamosios nuosakos lytys su formantu *-batsigautumbim, gautumbei, išbertumbit, išmuktumbei, nerastumbim, n'įžeistumbei, susikviestumbim, turētumbei, veiktumbim*; atematinų veiksmažodžių formos *atliekt, destis „dedasi“, miegti, miegt, nepareitis „nede-ra“, pasiliekti*; dviskaita, pavyzdžiui, *dvi dešri kepti, juma „judvieju“, mudu mylėkivos*; įvardžiutiniai dalyviai *draskąsis, visgalįsis*; liepiamoji nuosaka *minau „atmink, neužmiršk“*. Iš leksinių archaizmų minėtini: *ašmas, gaidau „mano mielas, brolyti“, gaidel „mano mieloji, širdele“, kaipo, koku „kaip“, motė „žmona“, narsas „pyktis, inirtimas“, perlenkis „priklausanti dalis“, taipo, toktai „tai, tatai“, toktu „blogai“, vislab „visa, viskas“*.

Nemažą dalį Donelaičio raštų leksikos (apie 18%) sudaro svetimybės – slavizmai ir germanizmai. Daugiausia tai anuomet liaudies vartoti, seniai į lietuvių kalbą patekę (tapę norminiais ir dabartinėje bendrinėje kalboje) žodžiai, pavyzdžiui, (slaviškos kilmės) *baravykas, blogas, botagas, daktaras, grybas, kardas, kuodas, liūtas, mėsa, pyragas, stiklas, ubagas* ir kt.; (germaniškos kilmės) *budelis, bulius, klumpė, kunigaikštis, kunigas, pinigai, raštas, šelmis, vežtas*. Tačiau yra ir retesnių, per religinius raštus, bažnyčią ir dvarą patekusių svetimybų, pvz., (slaviškos kilmės) *abažas „pulkas, būrys“, atstanka „liekana“, čyžė „mokesčiai, duoklė“, delmonas „kišenė“, dūšia, grečnas „geras, tinkamas“, griešnas, koroti, pakamorė „dvaro prievaizdas“, rabata „darbas“, viera, žegnonė* ir kt.; (germaniškos kilmės) *almonas „dvariškis“, bekerė „kepėjas“, brangvynas „degtinė“, galgės „kartuvės“, jėgėrė „medžiotojas“, jumprova „panelė“, stukis „gabalas“, tranšieruoti „pjaustyti“, žakas „maišas“* ir kt. Poeto leksikoje pasitaiko ir keletas gana neįprastų svetimybės kilmės žodžių, atspindinčių dvaro kultūrą, pvz., *auster „austė“, kabiar „ikrai“, kamėdigė „komedija, vaidinimas“, kapė „kava“, lumper „ispaniškas lošimas kortomis“, maniera, pilosopas, tē „arbata“*. Kabelkos manymu jie „tikriausiai kaimo žmonių buvo nežinomi ir jų nevartojami [...], juo labiau, kad dalis šių žodžių nėra igavusi nė lietuviškos formos [...]“¹².

Visi minėti Donelaičio leksikos elementai – tiek dialektizmai, tiek archaizmai, tiek svetimybės – yra neatsiejama jos dalis. Nors dauguma jų (ypač svetimybės) prieštarauja dabartinės bendrinės kalbos leksikos normoms, poeto kalboje jie atlieka netgi stilistinę funkciją – suteikia tik Donelaičiui būdingo spalvingumo, be to, padeda geriau suprasti

¹² Jonas Kabelka, *op. cit.*, p. 23. Plačiau apie svetimybės žr.: *ibidem*, p. 22–30.

to meto epochą, todėl turėtų būti išlaikomi jo raštų leidimuose. Donelaičio *Metų* stilių nagrinėjęs Stoskeliūnas pažymi, kad „D. rašė, ką matė tuo pat laiku ir toje pat vietoje. Visi tie barbarizmai, archaizmai, tarmiškumai – tai stoka literatūrinės kalbos kultūros, tačiau brangūs mums, kaip organinė D. stiliaus dalis. Ir žalą darytume, juos šalindami“¹³.

DONELAIČIO LEKSIKOS REDAGAVIMAS JO RAŠTŲ LEIDIMUOSE

Donelaičio raštų leidimuose, ypač vėlesniuose, jo leksika keičiama labai nežymiai, nes žodžių kaitaliojimas ne tik pakenktų poeto kalbos originalumui, bet ir suardytų hegzametą. Dažniausiai norminami tie leksikos elementai, kurie susiję su fonetika ir morfologija.

1. Radikaliausiai Donelaičio žodyną taisė pirmasis jo kūrybos leidėjas Liudvikas Rėza. Dažnai jo taisymai yra be aiškios motyvacijos. Pavyzdžiui, redaguodamas Donelaičio *Metus*, Rėza vienintelis iš visų poeto kūrybos leidėjų keitė originalo asmenvardžius¹⁴ (Georgas Nes-selmannas, vertindamas pirmąjį *Metų* leidimą, rašė, jog „[...] visiškai savavališkai ir be jokio išvelgiamo pagrindo Rėza pervardina veikiančius bei kalbančius asmenis“¹⁵). *Dikšas* čia tapo *Didwilu* Pl 120 (113)¹⁶, *Stepas* – *Simmu* Pl 445 (404), *Pukys* – *Enfkiu* Pl 488, 498 (442, 452), *Blėkius* – *Villumi* Pl 553 (507), *Gryta* – *Elze* Pl 596, 602 (550, 556); Rg 71, *Mikkas* – *Milkumi* Vd 467 (371), *Katryna* – *Ennyke* Vd 628 (522), *Katrynė* – *Annūrte* Rg 73, *Magužė* – *Mylinne* Rg 76, *Petras* – *Milkumi* Rg 152 (140), *Jokubs* – *Doczu* Rg 192 (165), *Barbė* – *Elze* Rg 210 (167), *LaurDnė* – *Mylline* Rg 211 (168), *Klišis* – *Mylu* Rg 224 (181), *Pimė* – *Elze* Rg 224 (181), *Kurpiuns* – *Laimiu* Žr 381 (324). Kartais, sekdamas Donelaičiu, Rėza charakterizavo veikėjus, pavyzdžiui, vestuvių muzikantus *Plyckiu*, *Kubą* ir *Žnairiuką* jis vadina *Dainaliu*, *Strunaliu* ir *Balfaczu* Rg 220, 221, *Paikių* – *Paikaliumi* Rg 839 (569), *Kasparą* – *Didgalu* Žr 395, 402 (338, 345), *Daugkalbą* – *Kalbamilu* Žr 398 (341).

¹³ Jonas Stoskeliūnas, *op. cit.*, p. 366.

¹⁴ Aleksandras Šešelgis, „K. Donelaičio raštų redagavimo ir leidimo praktika“, in: *Literatūra ir kalba*, Vilnius: Vaga, 1965, t. 7, p. 306–307.

¹⁵ Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, parengė Leonas Gineitis, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 51.

¹⁶ Santrumpų paaiškinimus žr. straipsnio pabaigoje; skaičius skliaustuose rodo Rėzos leidimo eilutės numerį.

Rėza savavališkai didina „Metų“ personažų skaičių, tą patį veikeja paversdamas keliais asmenimis: *Krizzas* jo leidime vadinamas tai *Anuffiu* Pl 127 (125), tai *Bindumi* Vd 314, 321, 434 (274, 281, 338), tai *Milkumi* Vd 495 (389) ir *Lauru* Rg 84, 111, 234 (84, 111, 191), tai *Janu* Rg 477 (427) arba *Villumi* Žr 255 (198); *Priczkus* – *Selmu* Pl 294, 456, 611 (266, 415, 565), Vd 11, 137, 242, 293 (11, 97, 202, 253), Rg 267, 485, 517 (224, 435, 454), Žr 117, 208, 300, 358, 402, 411, 448 (117, 152, 243, 301, 345, 354, 359, 391) ir *Lauru* Pl 498 (452); *Merczukas* – *Bernulliu* Pl 482 (436) arba *Enfju* Vd 156 (116); *Merczus* – *Villumi* Vd 516 (410) arba *Mylu* Rg 90; *Paikžentis* – *Lauru* Pl 498 (452), *Dievomilu* Vd 483 (377) ir *Bernulliu* Rg 343 (296); *Selmas* – *Lauru* Vd 136 (96), Žr 182, 468 (132, 411), *Dievomilu* Rg 325 (278), *Milkumi* Rg 646 (538), *Villumi* Rg 773 (564) ir *Mylu* Žr 542 (485); *Szlapjurgis* tampa *Mykaczu* Vd 650 (544) arba *Anuffiu* Žr 422 (365); *Lauras* – *Ludu* Rg 91, *Mylu* Rg 191 (164), *Simmu* Žr 528 (471), *Tuszė* – *Myke* Rg 154 arba *Mylline* Rg 225 (182); *Wauszkus* vienu atveju vadinamas *Simmu* Rg 344 (297), kitu – *Duru* Rg 839 (569); *Mikols* – *Alwinu* Rg 345 (298), *Afzmiu* Rg 547 (485) ir *Bertolu* Žr 446 (389); *Doczys* – *Naujaczu* Rg 658, 663, 671, 681 (550, 555, 557, 559) ir *Alwinu* Žr 256, 266, 288, 309, 322, 324, 332, 334, 340, 368, 372 (199, 209, 232, 252, 265, 267, 275, 277, 283, 311, 315).

Pastebima ir kita tendencija: Rėza mažina poemos personažų skaičių, juos jungdamas į vieną. Taip *Krizzas*, *Pričkus*, *Paikžentis* ir *Selmas* čia virsta *Lauru*¹⁷; *Stepas*, *Lauras*, *Vauškus* – *Simu*; *Krizzas*, *Merčius*, *Blėkius*, *Selmas* – *Vilumi*; *Merčius*, *Selmas*, *Klišis* ir *Lauras* vadinami *Mylu*; *Merčiukas* ir *Paikžentis* – *Bernuliu*; *Krizzas*, *Selmas*, *Mikas*, *Petras* – *Milkumi*; *Tušė*, *Magužė*, *Laurienė* tampa *Myline*; *Gryta*, *Barbė* ir *Pimė* – *Elze*; *Mykolas* ir *Dočys* – *Alvinu*; *Krizzas*, *Šlapjurgis* – *Anusiu*, o *Paikžentis* ir *Selmas* – *Dievomilu*.

Šešelgio nuomone, nors Rėza iš esmės ir nepakeitė poemos personažų skaičiaus, „vis dėlto, toks nieku nemotyvuotas ir visiškai nereikalingas asmenvardžių kaitaliojimas, praktikuotas pirmajame *Metų* leidime, sukėlė daug painiavos, iškreipė personažų charakteristikas“¹⁸.

Rėzos leidime keičiami ne tik asmenvardžiai – neretai vietoj originalių žodžių pavartojami kiti. Keliais atvejais palikti Johano Hohlfeldto nuorašuose esantys netikslūs variantai, pavyzdžiui, vietoj *paderi* – *pradedi* Pl 99 (98), *nufiwirt'* – *nufitwert* Pl 564 (518), *pusnynai* – *puftynai*

¹⁷ Eilučių numeriai nurodyti anksčiau.

¹⁸ Aleksandras Šešelgis, *op. cit.*, p. 307.

Žr 38, 617 (559), 662 (604), *paszalo – pafzatio* Žr 12. Tačiau dažniausiai sunku paaiškinti, kodėl taip daroma (kartais gali būti įsivėlusai ir spaudos klaida). Pavyzdžiui, žodis *žurkės* keičiamas žodžiu *kiaunės* Pl 13 arba *kregzdės* Pl 260 (220), *macką – fmaką* Vd 89, *szaltay – faldzey*, Rg 54, *tū – fztay* Rg 113, *paiką – puiką* Rg 471 (421), *jūdu – burai* Rg 831 (595), *baudzauninkams – lietuwninkams* Žr 133, *kas – kad* Žr 223 (167), *daug – per daug* Žr 243 (186), *dar – bet* Žr 587 (523), *szę – cze* Žr 627 (569), *szirdingay – taw* Lg 54, *budą – stalą* Rj 19, *grĎką ir galges – pakorę ir ratą* Rj 39, *skaudulis – spaudulis* Šd 31.

Kitais atvejais originalo žodžiai keičiami tam tikrais sumetimais, pavyzdžiui, siekiant kalbos gryninimo. Pabrėždamas *Metų* kalbinės išraiškos reikšmę lietuvių literatūrai ir bendrinei kalbai, Rėza stengėsi poemą dar labiau patobulinti, todėl šalino germanizmus¹⁹. Žodį *brangwyno* pakeitė *midaus* Rg 113, *szpĎlmonai – žaidėjai* Rg 218, 245 (175, 202), *naras – durnas* Rg 261 (218), Žr 435 (378), *Ďgėrės – medėjai* Žr 101, Vp 1, *lodūtą – užkrautą* Žr 310 (253), *szilings – jūdikis* Žr 425 (368), *liktis – žwakes* Žr 429 (372), *szilingo – du grafžiu* Žr 454 (397), *wandrūt – kelaut* Žr 518 (461), *bekėrės – pyragninko* Rj 19, *narą – durnoką* Rj 33.

Rėzos leidime pasitaiko ir minties atžvilgiu paredaguotų eilučių, pavyzdžiui, *Ir Grožybėm’s jė margōm’s trumpay pafidzauguf’, / Jaugi fuwytufes p r o L a n g a i f z m e t e l a u k a n* Vd 58, 59 (plg.: *Da – [...] / Jaugi fuwytufes i r n e d e r i n g a s i f z m e t e l a u k a n*); *Ir fu W y ž o m i s, p r i f i w a r g t’ i B a u d z i a w a f u k t u f’* Vd 252 (plg.: *Da – Ir fu m u m i s d r a u g e p r i f i w a r g t’ i B a u d z i a w a f u k t e f’* Vd 292); *Tai jau diddis Grieks, f l a p t o m s p a k i r f t i M e d e l i* Žr 145 (plg.: *N – Tai jau didis grĎks; n e, t a i p u s s i g e i s t i n e t i n k a* Žr 201); *Jaugi gana, Kaimynai, Selmas t a r e, g a n a j a u* Žr 152 (plg.: *N – Jaugi gana, kaimynai, Priczkus s z a u k t i p a g a w o* Žr 208); *Argi dabar turreczau dar S z e l m y f t e j e w a r g t i ?* Pš 31 (plg.: *N – Argi dabar turėczau dar s z e l m y s t e w a r y t i ?*)

Kartais Rėzos redakcinės pataisas lemia jo pažiūros, moralistinės tendencijos. Šis leidėjas švelnina manymu pernelyg drastiškus Doneičio pasakymus apie lietuvininką būrą, pavyzdžiui, *S w i e t i f z k a s D a i n a s d a i n o t’ d a b a r u f f i m a n e* Rg 161 (plg.: *N – K i a u l i s z k a s d a i n a s d a i n ū t i r ž w Ď g t u s s i m a n e* Žr 187); *Bet dar to ne gana: Taip p a f i e l g d a m i T e w a i, / Ir Waikus glupus fu sawim’i Karcziamą welka, / Kad ir jūs f z w e n t a s D i e n a s a t f z w e f t’ pamokitu* Rg 592–

¹⁹ Žr. Albinas Jovaišas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 126.

594 (plg.: N – *Bet dar to negana. Taipo girt ū d a m i tēwai, [...] / Kad ir jūs t ū j a u s i s z m a ž o s u r b t pamokjtu* Rg 809, 811); *Rods, tare Selmas, tarp Bur ū fedē d a m a s f 3 z n e k a n t* Žr 117 (plg.: N – *Rods, tarē Priczkus, s u t a b a k u b u r u s p a w i t o d a m s*).

2. Kituose Donelaičio raštų leidimuose leksika taisoma ne taip žymiai.

2.1. Kartais originalo žodis keičiamas kitu be jokio pagrindo, neretai tos pačios redakcinės pataisos mechaniškai pakartojamos keliuose leidimuose (kai kuriais atvejais iškreiptas žodis gali būti ir spaudos klaida), pavyzdžiui:

Sch 1897²⁰ – vietoje *lankų* Pl 637 rašoma *laukų* Pl 637 (622), *kamėdigės* Rg 336 – *kamėdijės* (*kamedijos*) Rg 334, *wisus* Rg 699 – *visur* Rg 698 (695), *tokių* Rg 820 – *kokių* Rg 819 (816), *pusnynai* Žr 38 – *pustynai* Žr 38 (35), *sę* Žr 627 – *cze* Žr 627 (624), *pasistranijės* – *pasistrainijės* Pp 4, *skaudulis* – *spaudulis* Šd 31;

Sch 1897, 1940, 1941, 1945, 1950, 1966 – vietoje *iszmėtės* Rg 770 – *išmetės* Rg 769 (766);

Sch 1897, 1956, 1966 – vietoje *paikey* Rg 274 – *puikiai* Rg 273, *ak* Žr 142 – *ar* Žr 142 (139);

1897 – vietoje *kramto* – *kremta* Pl 147, *pašidavęs* – *parsidavęs* Vd 127, *i f 3 t i k r o s* *Sfžirdies* – *isz v i s o s szirdies* Vd 344, *kaba* Rg 611 – *kabo* Rg 607, *puikey* – *paikiai* Ag 34;

1940 – vietoje *kuiliuką* – *kailiuką* Žr 82;

1940, 1941, 1945 – vietoje *tarfzka* – *tarška* Pl 63, *recziu* „apleistas laukas, dirvonas“ – *rėžių* Pl 489, *surokawęs* – *sukrovęs* Žr 619;

1940, 1941, 1945, 1950 – vietoje *toktu* – *koktu* Vd 530;

1940, 1941, 1945, 1956, 1966 – vietoje *papykio* – *pykčio* Rg 254, *prisi-koszt* – *prisišokt* Rg 690;

1941 – vietoje *kribzdėti* – *knibzdėti* Vd 436, *kribzdėdams* – *knibzdėdams* Vd 479;

1945 – vietoje *kribzdėti* – *knibzdėti* Vd 436, *tū* Fr 28 – *daug* Vd 741, *krutina* – *kurtina* Rg 28, *sparų* – *sparnų* Rg 627, *gandint* – *gadint* Žr 662, *s u n k i n a szirdį* – *s u k i n a širdį* Lg 31, *tai* – *taip* Lg 64;

1950 – vietoje *wĐrni* – *vieni* Rg 676, *t y k a m* (būdvardis) *kampe* – *t y k o m* (veiksmažodis) *kampe* Žr 62, *bedejuojant* – *bedainuojant* Žr 443; *numanyti* – *numatyti* Žr 675;

1966 – vietoje *kumelį* – *kumetį* Rg 495.

Augusto Schleicherio, 1897 ir 1945 m. leidimuose yra pakeistų germanizmų: Sch, 1897 – *naras* Rg 261 – *durnas* Rg 260, *szilings* Žr 425 –

²⁰ Skaičiai nurodo Donelaičio raštų leidimų metus.

juodikis Žr 425 (422); 1945 – *bostrais – vaikais* Vp 25. Tačiau kitaip nei Rėzos leidime, tai – tik pavieniai atvejai; visi kiti Donelaičio vartoti germanizmai palikti.

2.2. 1897 m. leidime nevienodai elgiamasi su gana dažnai poeto vartotu obsceniškos prasmės žodžiu *šudas* ir jo vediniais. Kelis kartus čia jis rašomas taip: *sz...ą* Vd 268, Rg 118, *sz...ais* Vd 283, *sz...us* Vd 284, *sz...e* Rg 619; vienu atveju jis keičiamas žodžiu *niekus* Pp 16. Kiti šia šaknį turintys žodžiai paliekami nekeisti, pavyzdžiui: *szudvabali, szudvabaliai* Pl 442, *szudinėdams* Pl 443, *szudinėja* Vd 130. Daug nuosekliau minėti ir dar kiti obsceniškos prasmės žodžiai šalinami platesniam skaitytojų ratui skirtuose 1940, 1941, 1945 ir 1950 m. leidimuose. Pedagoginiais sumetimais juose švelninama „sūdriu žemės ir mėžinio kvapu“²¹ dvelkianti būrų dainiaus kalba, plg.:

1940, 1941 – vietoje *meža* rašoma *teršia* Vd 392;

1940, 1941, 1945 – vietoje *pautus, pautai – kiaušus, kiaušai* Pl 342, 343, 536, *fzudinėja – niekinėja* Vd 130;

1940, 1941, 1945, 1950 – vietoje *fzudą – nieką* Pl 353, Rg 118 arba *mėšlą* Vd 268, *fzudus – mėšlus* Vd 284, *fzude – mėšle* Rg 623, *fzudwabali, fzudwabalis – juodwabali, juodwabalis* Pl 457, Vd 479, *fzudinėdams – mėšlinėdams* Pl 458;

1945 – vietoje *keksze – šelmė* Šd 21;

1950 – vietoje *pautus, pautai – kiaušius, kiaušiai* Pl 342, 343, 536, *fzudinėja – mėšlinėja* Vd 130, *szudą – nieką* Pp 16.

Marcelino Ročkos nuomone, Donelaitis rašė žemuoju stiliumi, būdingu didaktinei literatūrai, todėl savo kūrinuose vartojo nemažai grubių žodžių²². Jų šalinimas, „pedagoginis“ redagavimas neleistinas. Prieš tai pasisakė Donelaičio *Metus* į vokiečių kalbą išvertęs (1966) vokiečių poetas Hermannas Buddensiegas. Jis pabrėžė: „Kas manosi turįs švelninti kai kuriuos šiurkščius, bet, esant kaimietiška atmosfera, suprantamus drastiškumus, nepažįsta savičiausio Donelaičio kūrybos charakterio“²³. Aleksandras Žirgulys tokį Donelaičio teksto „gerinimą“ laiko žalojimu, savotiška anomalija²⁴. Vėliau, pradedant 1956 metais, išėjusiuose poeto raštų leidimuose šiuo atžvilgiu tekstai jau nebetaisomi.

²¹ Saulius Žukas, „Pratarmė“, in: Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, red. Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 6.

²² Žr.: Marcelinas Ročka, „Dėl K. Donelaičio literatūrinių studijų“, in: *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, p. 70–72.

²³ Iš vokieškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, p. 213.

²⁴ Žr.: Aleksandras Žirgulys, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 23.

2.3. Skirtinguose leidimuose nevienodai traktuojami kai kurie Donelaičio leksikai labai būdingi žodžiai – daiktavardis *biedžius*, nekaitomi žodeliai *tikt*, *ben*, *nei*, *tuo*, *nės*, *kaipo*, *taipo*, *nu*, *pri*.

Donelaičio raštuose minėtasis daiktavardis *biedžius* vartojamas labai nuosekliai šalia daiktavardžio *bėda* ir būdvardžio *biednas*. Jis išlaikomas Rėzos, Schleicherio, Nesselmanno ir 1897 m. leidimuose. 1909 m. leidime, parengtame Jurgio Šlapelio, jau vartojamas variantas *bėdžius*, kuris čia „pateko greičiausiai tik dėl literatūrinimo ar orientavimosi į tas tarmes, kur jis gyvas“²⁵. *Bėdžius* išstūmė *biedžių* ilgesniam laikui. 1940, 1941, 1945, 1950, 1956 ir 1966 metų leidimuose buvo pasirinktas Šlapelio pateiktas variantas, nors jo, anot Kazimiero Ulvydo, „negalima patvirtinti nei remiantis K. Donelaičio autografais, nei pirmaisiais jo raštų leidimais“²⁶. Todėl 1977 m. leidime, kurio redaktoriumi buvo Ulvydas, *biedžius* „po labai ilgos pertraukos [...] gražinamas į K. Donelaičio raštų kalbą“²⁷. Vis dėlto redaktoriui nepavyko išlikti iki galo nuosekliam. 1983 m. išėjusiame jo rengtame Donelaičio „Metų“ leidime, nors ir pripažįstama, kad *biedžius* bei *bėdžius* tikriausiai yra du atskiri leksiniai vienetai, ir poeto kalbai būdingesnis *biedžius*, vėl pateikiamas variantas *bėdžius*, kaip norminis ir „platiesiems visuomenės sluoksniams skirtuose *Metų* leidimuose turintis tvirtas tradicijas“²⁸. Žirguli stebina tokia Ulvydo pozicija. „Jei įrodinėjama, kad Donelaičio „Metų“ tekstams reikalinga stabilumas, tai nereikėjo pačiam redaktoriui to stabilumo griauti“²⁹, – tvirtina jis. Variantas *bėdžius* paliekamas ir paskutiniajame 1994 m. leidime.

Donelaičio vartota dalelytė *tikt*, sutrumpinta iš *tiktai*, išlaikoma visuose leidimuose, išskyrus 1909, 1950, 1956 ir 1966 m., kur ji keičiama norminiu variantu *tik*. Kita rašytojo kalbai būdinga dalelytė *ben* iš esmės paliekama visuose leidimuose. Aptinkami tik du atvejai, kai vietoj jos pavartojamas dabar mums įprastas variantas *bent*: 1909 – Pš 24, 1945 – Pš 18. 1945 m. išėjusiuose Donelaičio raštuose keičiama ir originalo dalelytė *nei* į *nė* tuomet, kai ji eina su skaitvardžiu *vienas*, plg.: *nė viens* Pl 27, 334, 347; Rg 459, 780; Žr103; *nė vienam* Žr 182, 261 (tik dviem

²⁵ Kazimieras Ulvydas, „K. Donelaičio kūrinių kalbinis redagavimas“, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas [ir kt.], Vilnius: Vaga, 1977, p. 308.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Kazimieras Ulvydas, „Keletas redakcinių pastabų“, in: Kristijonas Donelaitis, *Metai*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 176.

²⁹ Aleksandras Žirgulyš, *op. cit.*, p. 30.

atvejais išlieka *nei: nei viens* Vd 212, 616). Pasitaiko ir tokių parašymų: *nė tiek* (plg.: N – *nei tĎk* Rg 829), *n ě g e r o nedavė žodžio* (plg.: N – *nei gero* [...] Žr 341, Ag 14).

Donelaičio vartoto prievoksmio *tu* rašyba labiausiai įvairuoja Rėzos ir ypač 1897 m. leidimuose. Juose vienais atvejais vartojama originali forma *tu*, pavyzdžiui: R – Pl 225, 351; Vd 69, 141; Rg 113; Žr 61, 324; 1897 – Pl 95, 205; Vd 137, 181; Rg 703; Žr 58, kitais – mums įprasta *tuoj*, pvz.: R – Rg 96, 119; Žr 27, 329; Lg 18, 22; Šd 22; 1897 – Pl 5, 12, 21, 229; Pp 18, 92, 114, 134, 135. Vienintelis atvejis aptinkamas 1945 m. leidime, kai *tu* keičiamas į *tuoj* (Lg 22).

Donelaičio kalbai būdingas jungtukas *nės(a)* yra jo gimtosios tarmės reiškinys, todėl turėtų būti paliktas³⁰. Tačiau jis išlaikomas ne visuose leidimuose. 1897 m. – *nės*; 1950, 1956 ir 1966 m. – *nės* ir *nesa* keičiamas į norminius variantus *nes, nesa*. Rėzos leidime pasitaiko svyravimų: dažniausiai čia rašomas *nės*, nors kartais pavartojamas ir *nes* (Rg 99, 242, 302, 465, 576, 658; Žr 252, 518; Lg 39; Pš 6, 40). Tačiau šie nenuoseklumai galėjo atsirasti ir dėl grafinio *e* bei *ė* neskyrimo. Daugiausia nevienodumų yra 1945 m. leidime: originalus jungtukas *nės* čia pavartojamas 33 kartus, o sunormintas *nes* – 22 kartus. Kituose leidimuose išlaikomas *nės*.

Šalia žodžių *kaip, taip* Donelaičio raštuose randama ir ilgesnių jų variantų *kaipo, taipo*. Iš esmės jie išlaikomi visuose leidimuose, nes trumpesnių žodžių *kaip, taip* pasirinkimas sumažintų skiemenų skaičių eilutėje ir suardytų hegzametą. Aptinkami tik keli pavieniai atvejai, kai, neaišku kokiais sumetimais, pavartojami šie trumpesni variantai: R – Rg 592, Lg 65; Sch – Lg 65; 1897 – Lg 65, 75; 1950 – Žr 455.

Kartu su prielinksniais *nuo, prie* Donelaitis vartoja ir jų variantus *nu, pri*. Jie išlaikomi tik pirmuosiuose – Rėzos, Schleicherio ir Nesselmanno – leidimuose. Tiesa, ir čia pasitaiko keli atvejai, kai vietoj *nu* atsiranda *nuo*: R – Rg 463, Žr 593; Sch – Rg 524, Žr 652, Pp 62, 88; N – Pp 88. Kituose poeto raštų leidimuose variantų *nu, pri* atsisakoma, nes, anot Ulvydo, jų „palikimo tiesiog neįmanoma pagrįsti kokiais svaresniais meniniais estetiniais ar kalbiniais stilistiniais motyvais“³¹. Paliekami tik dabar įprasti variantai *nuo, prie*.

³⁰ Kazimieras Ulvydas, „Donelaičio kūrinių kalbinis redagavimas“, p. 306.

³¹ *Ibidem*

IŠVADOS

1. Donelaičio kūriniai išsiskiria iš XVIII a. lietuvių grožinės literatūros kūrinii, tikiybinių giesmių knygų ne tik savo žodingumu, bet ir stipriu ryšiu su liaudies šnekamąja kalba. Poeto gimtoji tarmė tapo svarbiausiu jo raštų leksikos šaltiniu, nulėmusiu būdingiausią jos bruožą – paprastumą ir vaizdingumą. Tuo pasireiškia Donelaičio – raštų kalbos turtintojo – novatoriškumas.

2. Visi straipsnyje minėti Donelaičio leksikos elementai – taigi ir dialektizmai, archaizmai, svetimybės – yra augte įaugę į jo kalbos audinį, atlieka kurią nors stilistinę funkciją, todėl poeto raštų leidimuose turėtų būti palikti. Tačiau ne visuose juose išvengiama leksikos keitimų:

2.1. Radikaliausiai Donelaičio žodynas taisomas pirmajame, Rėzos leidime; dažnai tai daroma be aiškios motyvacijos.

2.2. Iš esmės nekeista poeto leksika išlieka Nesselmanno leidime. Minimaliai ji redaguojama ir 1977, 1983 bei 1994 m. išleistuose kūrinuose.

2.3. Kiek daugiau taisymų randama Schleicherio, 1897, 1940, 1941, 1945, 1950 m. leidimuose. Neretai sunku pasakyti, ar čia kitoks žodis nei originale pavartojamas sąmoningai, ar tai korektūros klaidos. 1940, 1941, 1945 ir 1950 m. leidimai išsiskiria neleistinu Donelaičio kalbos švelninimu šalinant obsceniškos prasmės žodžius.

SANTRUMPOS

Ag – Aužuols gyropelnys
Da – K. Donelaičio raštų autografai
Fr – „Metų“ fragmentas „Tėsinys“
Lg – Lapės ir gandro česnis
N – G. Nesselmanno leidimas
Pl – Pavasario linksmybės
Pp – Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodba
Pš – Pasaka apie šūdvalalį
R – L. Rėzos leidimas
Rg – Rudenio gėrybės
Rj – Rudikis jomarkininks
Sch – A. Schleicherio leidimas
Šd – Šuo didgalvis
Vd – Vasaros darbai
Vp – Vilks provininks
Žr – Žiemos rūpesčiai

BIBLIOGRAFIJA

1. *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus*, in gleichem Versmaass ins Deutsche Übertragen von D.L.J. Rhesa, Prof. d. Theol., Königsberg: Gedruckt in der Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerrei, 1818, 162 p.
2. *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen*, erste vollständige Ausgabe mit Glossar, von Aug. Schleicher, St. Petersburg, 1865, 344p.
3. *Christian Donalitus Littauische Dichtungen nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung*, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar herausgegeben von G.H.F. Nesselmann, Königsberg: Verlag von Hübner und Matz, 1869, 368 p.
4. *Kristijono Donelaiczio Rasztai*, Iszleista kasztais kunigų A. Burbos ir A.M. Miluko, Shenandoah, Pa.: Spaustuveje „Garso Amerikos Lietuvių“, 1897, 136 p.
5. *Kristijono Donelaičio Raštai*, pagal Rėzos, Šleicherio ir Neselmano sutaisė J. Šlapelis, Penktas išleidimas, Vilnius: M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno išleidimas (Vilnius: M. Kuktos spaustuve), 1909, 88 p.
6. Kristijonas Donelaitis, *Metai*, spaudai paruošė Juozas Ambrazevičius, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1940, 191, [3] p.: iliustr.
7. Kristijonas Donelaitis, *Metai*, spaudai paruošė Juozas Ambrazevičius, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1941, 206 p.
8. Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, atsak. redaktorius Valys Drazdauskas, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1945, 133, [3] p.
9. Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, atsakingasis redaktorius Aleksandras Žirgulyš, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950, 161, [3] p.
10. Kristijonas Donelaitis, *Metai*, red. Aleksandras Žirgulyš, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, 160 p.
11. Kristijonas Donelaitis, *Metai*, redaktorė Aušra Sluckaitė, Vilnius: Vaga, 1966, 133, [3] p.: iliustr.
12. Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, redakcinė komisija: Kostas Korsakas, Kostas Doveika, Leonas Gineitis, Jonas Kabelka, Kazimieras Ulvydas, Vilnius: Vaga, 1977, 600 p., [9] iliustr. lap.: iliustr.
13. Kristijonas Donelaitis, *Metai*, parengė Kazimieras Ulvydas, Vilnius: Vaga, 1983, 190, [1] p.: iliustr.
14. Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, redaktorius Vytautas Vitkauskas, (*Baltų lankų literatūros kolekcija*), Vilnius: Baltos lankos, 1994, 190, [2] p.

Įteikta 2004 12 12
Parengta 2004 12 24